ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ

119-120 (2002)

Έκδοση Λόγου και Τέχνης

Διον. Αιγινήτου 34, 115 28 Αθήνα. Τηλ.-Fax: 724.55.53

ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ: Νεοελληνική λογοτεχνία ... (σελ. 7)

ΕΛΣΑ ΑΝΔΡΙΑΝΟΥ: Το αρχαίο δράμα... (σελ. 14)

ΕΥΡ. ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ: Με το αίσθημα... (σελ. 20)

Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ: Κλασική φιλολογία... (σελ. 25)

ΦΑΝΗΣ ΚΑΚΡΙΔΗΣ: Η λογοτεχνία στην εκπαίδευση... (σελ. 29)

ΑΓΓΕΛΑ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ: Στο αμφιθέατρο... (σελ. 33)

ΝΕΝΑ ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ: Λογοτεχνία και Αξιολόγηση... (σελ. 37)

ΒΑΣ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ: Ο θρίαμβος... (σελ. 41)

ΜΑΡΙΛΙΖΑ ΜΗΤΣΟΥ: Διδακτικές απορίες... (σελ. 47)

ΑΠ. ΜΠΕΝΑΤΣΗΣ: Το σημειωτικό εγχείρημα... (σελ. 51)

ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ ΜΩΡΑΪΤΗΣ: Φιλολογία... (σελ. 55)

ΝΙΚΗΤΑΣ ΠΑΡΙΣΗΣ: Στη σχολική πράξη... (σελ. 62)

ΤΑΣΟΣ ΡΟΥΣΣΟΣ: Συζήτηση... (σελ. 67)

ΑΛΟΗ ΣΙΔΕΡΗ: Το αντίδοτο... (σελ. 75)

ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ: Η συγκριτολογία... (σελ. 79)

ΜΙΛΤΟΣ ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ: Στον καιρό... (σελ. 84)

ΑΝΝΑ ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ: Ιδεολογική διαπαιδαγώγηση... (σελ. 92)

ΔΗΜ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ: Συζήτηση... (σελ. 97)

ΟΖΝΤΕΜΙΡ ΙΝΤΖΕ: Ποίηση... (σελ. 102)

ΜΟΡΙΣ ΣΑΠΑΖ: Ποίηση... (σελ. 109)

ΜΠΛΑΖΕ ΚΟΝΕΣΚΙ: Δύο ποιήματα... (σελ. 113)

ΝΤΙΝΟΣ ΣΙΩΤΗΣ: Τρία ποιήματα... (σελ. 115)

ΜΙΓΚΕΛ ΔΕΛΙΜΠΕΣ: Ο αιρετικός... (σελ. 118)

ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ: Κείμενα από τον ξένο Τύπο... (σελ. 122)

ΤΑ ΦΥΛΛΑ: Σχόλια για την πνευματική επικαιρότητα... (σελ. 142)

Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

του Βασίλη Λαμπρόπουλου

Από τη στιγμή που τον 18ο αιώνα εδέχθη να υπηρετήσει το έθνος με αντάλλαγμα την ακαδημαϊκή και πολιτιστική της άνοδο, η φιλολογία έγινε αυτόβουλα μια εθνική επιστήμη –ένας κλάδος που κατοχυρώνει την καταγωγή ενός λαού μέσω της απομνημείωσης κειμένων/κειμηλίων. Η ελληνική φιλολογία λειτούργησε και αυτή ως αρχαιολογία της γραμματολογικής και λαογραφικής παράδοσης, χωρίς να παρεκκλίνει από το δυτικό πρότυπο. Λάμπρυνε τη φυλετική συνέχεια και πολιτιστική ομοιογένεια, εξακριβώνοντας πηγές και επαληθεύοντας καταγωγές. Επίσης, γέμισε γυμνάσια και λύκεια της επικρατείας και της ομογένειας με αφοσιωμένους καθηγητές, που γνωρίζουν γερή γραμματική, συντακτικό και τα σχήματα του λόγου.

Ποσοτικά η παραγωγή της υπήρξε πενιχρή, όπως αντιλαμβάνεται όποιος αναζητήσει ακόμη και απλά βοηθήματα για Έλληνες συγγραφείς, σχολές, τάσεις ή έργα. Η περίπτωση Σολωμού και μόνη δείχνει πόσο λίγο τελικά κοπίασε η επιστήμη και πόσο περιορισμένο υλικό προσέφερε. Ίσως αντιμετώπισε αντίξοες συνθήκες, ίσως χάθηκε μέσα στην έννοια του αρχείου. Πάντως, από τον Πολυλά ως τον Λ. Πολίτη γενικά η φιλολογία υπηρέτησε τη λογοτεχνία ως θε-

σμό, ως παρακαταθήκη, ως μνημείο και ως πάνθεο, χωρίς να την αγαπήσει ως τέχνη. Κι ούτε ήταν φυσικά υποχρεωμένη να την αγαπήσει: η επιτέλεση πατριωτικού καθήκοντος εμπεριέχει την ίδια τη δικαίωσή της. Κάθε άλλη απόλαυση είναι εθνικά ύποπτη.

Η κατάσταση αυτή, που διήρκεσε περίπου εκατόν πενήντα χρόνια, άλλαξε δραματικά τη δεκαετία του 1970, όταν την επαύριο των εξεγέρσεων του '68 παρουσιάστηκε μια ριζοσπαστική αισθητική – το κίνημα της θεωρίας της λογοτεχνίας και γενικά της τέχνης. Ενώ το σαρωτικό εκείνο κίνημα φάνηκε στην αρχή να συνεχίζει παλαιότερες σχολές κριτικής (φορμαλισμός, δομισμός, νέα κριτική, σημειωτική), πολύ γρήγορα έγινε σαφές πως σκοπός του ήταν να τις υποβάλει σε δριμύτατη αναθεώρηση και συχνά να τις απορρίψει. Μόλις οι παραδοσιακές επιστήμες του αυθεντικού κατάλαβαν το σοβαρό κίνδυνο, αντέδρασαν με δικαιολογημένο μένος. Αντικείμενο της διαμάχης δεν ήταν μια απλή μεθοδολογία αλλά το νόημα του ανθρωπισμού, της έρευνας και του πανεπιστημίου. Έτσι, η φιλολογία πρωτοστάτησε στους διαφόρους «πολέμους της θεωρίας», που διεξήχθησαν σε πολλά μέτωπα –θεσμικά, πολιτικά, φιλοσοφικά, κοινωνικά– και τους έχασε όλους. Τον ένα μετά τον άλλο. Με μόνη εξαίρεση την Ελλάδα, όπου ούτε πόλεμος δε χρειάστηκε να γίνει.

Από τη σκοπιά του 21ου αιώνα, φαίνεται καθαρά πως η συντριβή της φιλολογίας ως κυρίαρχου τρόπου και τύπου των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών ήταν ιστορικά αναπόφευκτη μετά την εξάντληση των επιστημονικών μεθόδων που υπηρέτησαν το μοντερνισμό (καθώς και τους ολοκληρωτισμούς) της περιόδου 1910-'40. Άλλωστε, η πρόσφατη συρρίκνωση επέτρεψε στη φιλολογία να ξανασκεφτεί παλαιότερες εποχές και επιδόσεις της (πριν επωμισθεί τη ρύθμιση εθνικών αξιών) και να βρει καινούργιους, συναρπαστικούς δρόμους, ιδίως προς μια ριζοσπαστικοποίηση των εκδοτικών ζητημάτων. Τελικά, ό,τι έχασε σε εξουσία, το κέρδισε σε αξιοπιστία, και το σημερινό της κύρος είναι ξανά κατοχυρωμένο. Στο μεταξύ, καθώς πλάι στον πατριωτισμό βρήκαν τη θέση τους κι άλλες αξίες, όπως το δικαίωμα στη διαφορά, οι πολιτιστικές σπουδές (ένα πλέγμα τάσεων και απόψεων, παρά μια σχολή ή ένα δόγμα) κυριάρχησαν παντού, από την Κίνα ως τον Καναδά και από το Μεξικό ως τη Ρωσία.

Παντού πλην της Ελλάδος· η οποία, όσο κι αν φαίνεται απίθανο, όταν η υφήλιος συζητά Ζίζεκ, εκείνη μελετά Στάινερ.

Διότι η ελληνική φιλολογία, αμέσως μόλις κάποιοι διέδωσαν δειλά φήμες όπως σημαινόμενο, κώδικας, δομή ή κανόνας, κινητοποίησε τον τεράστιο μηχανισμό της και τις διέψευσε.

Διότι η ελληνική φιλολογία, όταν βρέθηκε αντιμέτωπη με ιδεολογική κριτική, απαρνήθηκε γοργά όλους τους τοπογραφικούς μύθους που συντηρούσε επί δεκαετίες (Αλαμάνα, Σούλι, Κιλελέρ), ώστε να δείξει πως δε θα δεχθεί αριστερά μαθήματα από κανένα.

Διότι η ελληνική φιλολογία, αφού ετέθη θέμα κειμενικότητας, υπέγραψε δήλωση μετανοίας και διακήρυξε πως αγαπά το κείμενο και πως μεταξύ Τωμαδάκη και Βαλέτα υπάρχει τρίτος δρόμος, εκείνος του αυτόνομου, ατόφιου λογοτεχνήματος.

Διότι η ελληνική φιλολογία είναι η μόνη που επιτυχώς καταπολέμησε και εξουδετέρωσε την κάθε φιλοσοφία –αισθητική, ηθική, πολιτική κ.λπ. –και διατήρησε αλώβητο τον εμπειρισμό του συλλογικού αισθήματος.

Και τι δεν έκανε αυτή η φιλολογία για να καλλιεργήσει το καινούργιο της πάθος, το λογοτεχνικό, και να προλάβει κάθε φιλοσοφική αμφιβολία: έγραψε επιφυλλίδες, αναθεώρησε την πεζογραφική παράδοση του 19ου αιώνα, επανατύπωσε λησμονημένα έργα, ξεκίνησε μεγάλες σειρές κλασικών και απάντων, αφιέρωσε επίσημα ολόκληρα έτη σε συγγραφείς, ίδρυσε ειδικά κέντρα, καθιέρωσε συνέδρια, δημιούργησε καινούργιες πανεπιστημιακές θέσεις και πολλά άλλα. Αποτέλεσμα ήταν τα τελευταία τριάντα χρόνια να γνωρίσει τη χρυσή της περίοδο και να δώσει από ποσοτική και ποιοτική άποψη το πλουσιότερο έργο της. Η επιτυχία του όλου εγχειρήματος στο ελληνόφωνο πανεπιστήμιο της Ελλάδος, της Κύπρου, της Αυστραλίας και της Αγγλίας υπήρξε πλήρης: ο στοχασμός εξέλιπε.

Η Ελλάδα είναι όντως η μόνη χώρα όπου η φιλολογία εξουδετέρωσε την απειλή της φιλοσοφίας, χωρίς καν να γίνει πόλεμος. Διότι μόνο στη δίκη της φιλολογίας οι επίγονοι του Ζώρα και του Δημαρά κατάφεραν να περιφρουρήσουν την εθνική τους αποστολή, εγκαταλείποντας τη γραμματολογία και ενστερνιζόμενοι τη λογοτεχνία – αντικαθιστώντας δηλαδή το γραφτό ως τεκμήριο με το γραφτό ως κείμενο. Για παράδειγμα, όταν η θεωρία έθετε ζήτημα δομής, η φιλολογία πρόθυμα αποδείκνυε ότι το έθνος έχει δομή, και μάλιστα αμιγώς λογοτεχνική. Κι όταν η θεωρία αμφισβητούσε το ύφος, η φιλολογία τόνιζε πως το έθνος διατηρεί το μοναδικό του ύφος, και μάλιστα απολύτως αισθητικό. Δε χρειαζόταν πια να τρέχει κανείς σε βιβλιοθήκες μοναστηριών για να επιβεβαιώσει τη συλ-

λογική ταυτότητα. Μπορούσε να τη βρει και σε οποιοδήποτε νεοελληνικό σπουδαστήριο. Αντίστοιχα, όταν στη φοιτητική τσέπη πρωτομπήκε ο Μπαρτ, η φιλολογία έφερε αμέσως στο αμφιθέατρο τον Εμπειρίκο, όχι επειδή πίστευε στον ποιητή (ούτε καν τον γνώριζε), αλλά επειδή σκόπευε, πολύ διορατικά, να τον υποβιβάσει σε λογοτεχνία, αντιτάσσοντας στο βαθμό μηδέν της γραφής το βαθμό άριστα μιας νέας, αισθητικής αυτή τη φορά, εθνικοφροσύνης.

Παρ' όλο τον αδιαφιλονίκητο φιλολογικό θρίαμβο και τους τακτικούς πανηγυρισμούς του, ένα έλασσον πρόβλημα παρέμεινε: η φιλολογία εξακολουθεί να προτιμά τους συγγραφείς νεκρούς και δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει το έργο των ζωντανών δημιουργών. Από τον καιρό που ειδικεύτηκε στην απομνημείωση, αμέλησε τις ευθύνες της αποτίμησης. Ταυτόχρονα, το έθνος απαιτεί κατά καιρούς ασφαλείς υποψηφιότητες για το μελλοντικό του κανόνα. Ανταποκρινόμενη σε αυτή την απολύτως θεμιτή απαίτηση, και, φροντίζοντας πάντα να ακυρώσει προβληματισμούς εν τη γενέσει των, η φιλολογία πρότεινε την απόλαυση καθ' όλα αμελητέων συγγραφέων (που μπορούν να συμπτυχθούν στο συμβολικό όνομα του Τάκη Σινόπουλου), ενώ ταυτόχρονα αγνόησε εκ συστήματος άλλους (που μπορούν να τιμηθούν με το πραγματικό όνομα του Νάνου Βαλαωρίτη). Έτσι, δεν είναι περίεργο που οι περισσότερες λογοτεχνικές προτιμήσεις των φιλολόγων προκαλούν αμηχανία, αν όχι θυμηδία. Όμως και αυτή η αντίδραση ξεπερνιέται, αν χρειαστεί, με μια αμφισβητησιακή βράβευση, μια σύνταξη, μια προεδρία επιτροπής –αρκεί το λογοτεχνικό να εξακολουθήσει να ταυτίζεται με το εθνικό. Η ελληνική φιλολογία λειτουργεί σαν τον Μανόλη Καλομοίρη, ο οποίος, μη αφήνοντας ποτέ καμία εξέλιξη στην παγκόσμια μουσική να ταράξει την εθνική του προσήλωση, συνέχισε να συνθέτει επί δεκαετίες το έπος της λεβεντιάς.

Στο μεταξύ, αισθητικά κριτήρια και φιλοσοφικός στοχασμός διέφυγαν στη δοκιμιογραφία και την ποιητική συγγραφέων, και μάλιστα ενός σεβαστού αριθμού συγγραφέων – για παράδειγμα, στην κριτική τέχνης της Ελένης Βακαλό, στο περιοδικό *Σημειώσεις*, στις αφηγήσεις του Δημήτρη Καλοκύρη, στις αρχαιολογικές μελέτες του Χαράλαμπου Μπακιρτζή και στην αισθητική του Θανάση Χατζόπουλου, για να περιοριστούμε σε περιπτώσεις που αναπτύσσονται μακρόχρονα και μεθοδικά. (Διέφυγαν επίσης μαζικά στις ξενόγλωσσες, προπάντων αγγλόγλωσσες, φιλολογίες και στα τμήματα επικοινωνί-

ας των πανεπιστημίων, αλλά αυτό το φαινόμενο υπερβαίνει τα όρια αυτού του γραφτού.) Ο προσεκτικός αναγνώστης θα τα διακρίνει συχνά και στις πλούσιες πειραματικές (μορφικές και θεματικές) αναζητήσεις της σημερινής μεταμοντέρνας πεζογραφίας και ποίησης.

Δεν είναι καθόλου περίεργο πως, την εποχή που πανεπιστημιακή και περιστασιακή φιλολογία διαπρέπουν στο αμφιθέατρο, στο πολιτιστικό κέντρο και στον Τύπο, οι δημιουργοί παραπονιούνται όλο και περισσότερο για την ελλιπή κριτική πρόσληψη του έργου τους. Ο λόγος είναι απλούστατα ότι οι φιλόλογοι και οι συγγραφείς ακολουθούν πλέον πολύ διαφορετικούς δρόμους, με αποτέλεσμα ο Χέγκελ, ο Φρόυντ, ο Αντόρνο και ο Φουκώ (συνθηματικά ονόματα και πάλι) να έχουν απορριφθεί από τους πρώτους και να έχουν υιοθετηθεί από τους τελευταίους. Πώς είναι δυνατόν να αναλύσει κανείς Ερση Σωτηροπούλου και Μισέλ Φάις με σταθμά φτιαγμένα για την Ιωάννα Αναγνώστου-Μπουκουβάλα και τον Αλέξη Πάρνη; Στο χώρο της ελληνικής σκέψης, οι συγγραφείς αποτέλεσαν πολύ συχνά την πρωτοπορία, όχι επειδή η λογοτεχνία προηγείται της κριτικής (όπως έχει την ιδιοτελή αφέλεια να ισχυρίζεται μόνον η κριτική) αλλά επειδή ο κριτικός στοχασμός, απ' όπου κι αν προέρχεται, όταν είναι όντως κριτικός, υπερέχει της εθνικής φιλολογίας.

Ειδικοί σε άλλους κλάδους, όπως η ιστορία, η ανθρωπολογία, η πολιτική θεωρία και η κοινωνιολογία, απορούν πώς είναι δυνατό σήμερα φιλόλογοι και κριτικοί να υπερασπίζονται δημόσια και δια μακρόν την ύπαρξη του συγγραφέα, της τέχνης, του νοήματος, της ουσίας και πολλών παρόμοιων εννοιών, όταν οι περισσότερες επιστήμες έχουν προ πολλού ξεπεράσει τέτοια ζητήματα. Πλανώνται όμως αν νομίζουν πως ο κλάδος που κατάφερε να προστατεύσει τη νεοελληνική γραμματεία και γλώσσα από κάθε ξενόφερτη θεωρία, κάθε ξενόδουλο περιοδικό και ξενότροπο όρο, θα αφήσει ιδέες του συρμού (και τους κατά κανόνα θηλυπρεπείς εκφραστές των και γραικύλους συνοδοιπόρους, όπως συχνά καταγγέλλεται) να απειλήσουν τη λαλιά που δεν ξέρει από ψέμα. Ακόμα κι όταν είναι αναγκασμένη εκ των περιστάσεων να ασχοληθεί με θέματα φύλου, ετερότητας, διαπολιτισμικότητας, συγκρητισμού ή πολυσημίας, η ελληνική φιλολογία γνωρίζει καλά πώς να τα κάνει να υπηρετήσουν, αντί να απειλήσουν, την εθνική ταυτότητα και αισθητική– πώς να τα κάνει να επιβεβαιώσουν το βαθύτερο ελληνικό χαρακτήρα του λογοτεχνικού κειμένου. Ο σύλλογος κουλουροπωλών Πατρών κατατρόπωσε οριστικά τον Ντεριντά και θα ήταν σοβαρή παράλειψη να

μην αναγνωρίσουμε τη νίκη του, διότι τότε δεν θα αντιληφθούμε τον βαθύτατα προδρομικό της χαρακτήρα. Όπως το παρελθόν, έτσι και το μέλλον ανήκει στη φιλολογία.

Ο Βασίλης Λαμπρόπουλος είναι καθηγητής Νέων Ελληνικών και Συγκριτικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο του Μίτσιγκαν.